

Folkhälsa och svenskt civilsamhälle – några introducerande aspekter

År 1920 kom två studenter vid Yale-universitetet in på sin lärares rum. De höll på att planera sina karriärer, och den ene av dem berättade att hans pappa arbetade med folkhälsa. Läraren, Charles-Edward Amory-Winslow, svarade de frågande unga männen att folkhälsa var ett stimulerande och växande arbetsområde, men fann, snart efter att de hade gått sitt svar platt och ointressant. Winslow föresatte sig, som åldrande expert inom sitt medicinska kunskapsområde, att försöka formulera vad folkhälsa egentligen borde innebära, och vilka insatser som området borde inrymma. Sina tankar publicerade han i tidskriften *Science* samma år och de ligger, nära hundra år senare, till grund för hur folkhälsa definieras idag.

”Folkhälsa är vetenskapen och konsten att förebygga sjukdom, förlänga liv och främja fysisk hälsa och förmåga genom organiserade samhällsinsatser för sanitetsarbete, kontroll av spridda infektioner, utbildning om principer för personlig hygien, organiseringen av vård- och medicinska insatser för att tidigt diagnosticera och förebygga sjukdomar, samt utveckla ett socialt maskineri som säkerställer att varje individ i samhället en levnadsstandard som är tillräcklig för att upprätthålla hälsan.”
(Winslow 1920 s 30, min övers.)

Winslow argumenterade för att folkhälsa var en avancerad verksamhet, och identifierade uttryckligen sju olika expertiser som krävdes i folkhälsoarbetet: läkare, sjuksköterska, bakteriolog, socialarbetare, epidemiolog,

ingenjör och statistiker.

För det här temanumret, som diskuterar folkhälsa i relation till det svenska civila samhället, är det av särskilt intresse att folkhälsa intimt knyts till samhällets organisering, till att de åtgärder som diskuteras är strukturella snarare än riktade mot den enskilde, och till den relativa jämlikhet i ett samhälle som innebär att alla individer ska ha en ”tillräcklig” levnadsstandard. Det är dimensioner som går igen och betonas när den svenska regeringen (se t.ex. prop 2017/18:249) och *Sveriges kommuner och Landsting* (skl.se) definierar begreppet; en god folkhälsa betyder att hälsan är god hos befolkningen, och samtidigt jämlikt fördelad bland olika grupper i samhället.

Hur är det då ställt med den svenska folkhälsan? *Folkhälsomyndigheten* (2017) fastslår att den i flera avseenden utvecklas positivt, och att den är mycket god sett ur ett globalt perspektiv. På några punkter med relevans för det här temanumret är dock läsningen mindre upplyftande: den psykiska ohälsan i befolkningen ökar, liksom stillasittandet på fritiden och riskfaktorer knutna till övervikt/fetma. Personer med funktionsnedsättningar konstateras genomgående ha sämre livsvillkor, sämre levnadsvanor och sämre hälsa i jämförelse, och homosexuella, bisexuella och transpersoner rapporterar i jämförelse sämre livsvillkor och sämre psykisk hälsa. Migrationens inverkan på folkhälsan i Sverige är oklar, men det finns indikationer på att ungefär en tredjedel av flyktingarna i Sverige lider av psykisk ohälsa.

Det civila samhällets roll för folkhälsan

Så till vilken nytta kan det civila samhället vara i de fall där folkhälsan sviktar? Man behöver inte gräva djupt vare sig i forskning, offentliga dokument eller verksamhetspresentationer för att se hur det sätts stor tilltro till det civila samhällets organisationer i det här fallet. År 2014 initierade till exempel den svenska regeringen en utredning i syfte att "... underlätta för det civila samhällets organisationer att bedriva sin verksamhet, att utvecklas och att därigenom bidra till demokrati, välfärd, folkhälsa, gemenskap och social sammanhållning." (SOU 2016:13).

En närmast självklar roll ...

Det ligger så klart nära till hands att tänka sig hur de mellanmännsliga relationerna – det sociala kapitalet – i civilsamhället bidrar till psykiskt välmående. Eller hur de demokratiska idealen, gemenskapen och sammanhållningen i civilsamhällets organisationer bidrar till kanske framför allt den psykiska folkhälsan. Det är heller inte svårt att tänka sig hur idrottsrörelsen möter det ökande stillasittandet, hur till exempel identitetsrörelserna verkar för förbättrade livsvillkor för homosexuella, bisexuella och transpersoner och hur patient- och klientrörelserna gör detsamma för personer med funktionsnedsättningar. På senare år har dessutom frågan om hur det svenska civila samhället kan verka i nyanländas integrationsprocesser varit central i många sammanhang. Så visst verkar det civila samhällets betydelse för folkhälsa vara både rimlig och viktig. Och alldeles säkert bidrar det civila samhäl-

let, av regeringen definierat som "... en arena, skild från staten, marknaden och det enskilda hushållet där människor, grupper och organisationer agerar tillsammans för gemensamma intressen." (Prop 2009/10:55), med åtskilligt som stärker folkhälsan.

Samtidigt är det uppenbart så att det civila samhället i sin helhet inte bara är av godo för folkhälsan. I det civila samhället finns våldsbejakande organisationer och extremist rörelser, likväl som ett stort antal mer harmlösa men kanske inte så hälsofrämjande organisationer såsom ölhävar- och cigarrsällskap. Likaså finns organisationer som är exkluderande snarare än inkluderande, och utpekande snarare än välkomnande.

En intressant och aktuell företeelse när det gäller civilsamhällesorganisation och folk(o)hälsa rör så kallad e-sport (för en oinvidg innebär utövandet av e-sport att sitta och spela dataspel). E-sport kallas "världens snabbast växande publiksport", men ses ännu inte vara idrott nog för att få vara med i *Svenska Riksidrottsförbundet*. Medan många nog ofta associerar "tv-spelande" med stillasittande, dålig hållning och ett överintag av läskedrycker, så argumenterar *Svenska e-sportföreningen* (SESF):

"I den absoluta världstoppen finns spelare som utför fler än 400 knapptryckningar och beslut i minuten. När en match tar en till två timmar krävs det mycket uthållighet för att orka utföra så många rörelser under längre tid. Topp-spelare i hela världen står också enade bakom det faktum att man som spelare måste vara aktiv och motionera för att kunna prestera på topp." (sesf.se)

Varför uppstår då ens denna något

märkliga diskussion om huruvida folks TV-spelande är en idrott? En anledning är troligen att svensk idrott får stöd av staten, bland annat utifrån argumentet att den gynnar folkhälsan, och att den växande aktiviteten kring e-sport vill ha del av det stödet. Här framträder en viktig och mer generell del i förståelsen av det svenska civilsamhällets relation till folkhälsa; den svenska staten premierar genom olika stödformer ”goda” civilsamhällesinitiativ. I många definitioner av det civila samhället, inklusive den svenska regeringens som redovisas i ovanstående, står det skilt från stat och marknad, men så är det sällan. Statliga och kommunala stöd och ersättningar är centrala inslag i svenska civilsamhällesorganisationer, och genom det finns det ett mycket konkret incitament för sådana organisationer att arbeta med folkhälsofrågor.

... som är under omdaning?

På senare år har relationen mellan det civila samhällets organisationer och staten blivit så viktig att det på det sociala området, med relevans för folkhälsan, slutits nationella ”överenskommelser” mellan dessa parter. I den senaste av dessa överenskommelser står att läsa:

”Sambället vill ta tillvara den kraft som finns inom de idéburna organisationerna. Förutsättningar för många olika aktörer bör skapas och dessa organisationers roll som röstbärare och opinionsbildare bör uppmantras. Möjligheterna att driva idéburen verksamhet inom vård och omsorg bör utvecklas.” (Ku2018/00152/D)

Här framträder en ambition om en mer

aktiv roll i välfärden för civilsamhällesorganisationernas eller ”de idéburna organisationernas” del. En statlig utredning (Dir 2018:462) pågår just nu i syfte att avgöra hur de så kallade idéburna organisationerna – en central del i det civila samhället – egentligen ska definieras. En huvudsaklig anledning sägs vara att *”... främja ett ökat idéburet deltagande i välfärden genom att underlätta vid bl.a. bidragsgivning, lagstiftning, köp av verksamhet och samverkan.”* (Dir 2018:46) Annorlunda uttryckt vill lagstiftaren underlätta relationer mellan staten och det civila samhällets organisationer där den förra är uppdragsgivare och finansör, medan den senare är uppdragstagare och utförare av sociala insatser.

Temanumrets bidrag

Möjligen kan man sammanfatta ovanstående med att det finns många inslag i det civila samhället som ”råkar” vara till nytta för folkhälsan – så kan till exempel en bokklubb bidra till det psykiska välbefinnandet eller till integration utan att ha det som egentlig målsättning – men att det också finns allt tydligare vilja från det offentliga att aktivt verka för en förbättrad folkhälsa genom samverkan med det civila samhället. Som en följd en tydligare samverkan blir effekterna av organisationernas aktiviteter av intresse. I vilken utsträckning och under vilka omständigheter bidrar det civila samhället egentligen? Hur väl friidrottsklubben bidrar till integrationen av nyanlända eller – för att för ett ögonblick återvända till e-sporten – hur det kollektiva dataspelandet har direkta positiva hälsoeffekter, är en ganska ny typ av frågor. Kanske är det ett tecken i tiden

att flera texter i det här temanumret för sådana resonemang.

Docent *Anders Kassman* och med dr *Åsa Kneek* tar sin utgångspunkt i teori som menar att det är mer hälsosamt att gå med i en förening än att sluta röka när de gör en litteraturöversikt kring orsakssambanden mellan deltagande i det organiserade civilsamhället och ungas hälsa. En av deras slutsatser är att *"Vissa organisationer kan under vissa förutsättningar bidra till integration, stöd och social kontroll men det finns också på grund av selektionsprocesser risker att de grupper som kanske är i mest behov av stöd inte nås av det organiserade civilsamhället."* Författarna visar på ledarskapets betydelse för att uppnå långvariga hälsoeffekter hos unga, och på betydelsen av inkluderande organisationer snarare än exklusiva, exkluderande sådana.

Integration är en av de effekter av insatser i det svenska civilsamhället som efterfrågats flitigast under senare år, och som har betydelse för folkhälsan. Docent *Susanne Lundåsen* tar sin utgångspunkt i en omfattande surveystudie, den så kallade Tillitsbarometern, när hon diskuterar tillit till människor med annan nationalitet. I vilken utsträckning finns inom föreningslivet kontakter mellan grupper med bakgrund i olika länder, och samvarierar sådana kontakter med tillit och tolerans, undrar hon, och ger ett svar som är i samma återhållsamma ton som Kassmans och Knecks. *"Analyserna visar, i linje med tidigare studier, att föreningslivet i måttlig utsträckning är en arena för kontakter mellan personer som har bakgrund i olika länder"*, skriver hon. De redovisade resultaten tyder dock på att yngre uppfattar kontakter

med människor med annan nationalitet mer positivt än äldre.

En ljusare bild målas upp av docent *Pelle Åberg* som utifrån en enkätundersökning visar hur studiecirkelar har positiva effekter på äldres självskattade välmående. Folkbildnings- och studiecirkelidealet är individorienterat, och cirkelledaren/läraren har inte samma betydelse som i det formella utbildningsväsendet, skriver Åberg. Vinsten ligger istället i den personliga utvecklingen och i nöjet att lära sig. *"Mer än 90 procent höll med om att cirkeldeltagandet förbättrat deras kunskaper eller färdigheter [...] men ännu fler hävdade att de blivit del av en gemenskap genom sitt cirkeldeltagande."*, konstaterar Åberg. En tydlig majoritet av cirkeldeltagande upplevde att deltagande lett till ökad trivsel och välmående. De svenska studiecirkelarna verkar alltså inte bara bidra med ny kunskap, utan också till en känsla av tillhörighet och till att motverka social isolering och ensamhet.

Men det finns också de författare i det här temanumret som går ett steg längre, och på olika sätt talar om att det civila samhällets folkhälsorelaterade insatser faktiskt ersätter initiativ från det offentliga.

Docent *Joban Vamstad* diskuterar i linje med detta hur de svenska stadsmissionernas arbete inte längre kan ses som ett komplement till offentliga sociala insatser, eftersom *"... ansvaret för hälsa och omsorg för socialt utsatta alltmör kommit att hamna hos organisationer som stadsmissionerna."* Vamstad har intervjuat ledande representanter för de svenska stadsmissionerna och visar hur de berörda organisationerna möter en allt svårare social problematik

delvis genom att professionalisera verksamheterna. På ett övergripande plan håller den svenska välfärdsstatens moraliska grund och legitimitet på att omförhandlas, menar Vamstad, medan det mera näraliggande är orovande för folkhälsan att människor med allvarliga sociala problem hänvisas till organisationer där de professionella kunskaperna är begränsade.

Medicine licentiat *Viktoria Wallin* närmar sig liknande frågor, men angriper dem på ett något annat sätt, då hon skildrar vårdutbildade volontärers insatser i samband med den flyktingström som nådde Stockholm under hösten 2015. Under några månader som kom att benämnas ”flyktingkrisen” organiserade sig vårdpersonal ideellt för att inom ramen för den lösliga organiseringen Vård på centralen bistå ankommande flyktingar med enklare medicinska insatser. Wallin diskuterar utifrån genomförda intervjuer hur volontärerna tillfälligt bytte hjälpanderationalitet: från en som baserades på medborgerliga rättigheter, till en som baserades på mänskliga rättigheter. Annorlunda uttryckt gjordes hälsofrämjande insatser på samma sätt och utifrån samma rutiner – men av delvis andra skäl. En slutsats är att *”Att vårda i ’medmänsklighetens namn’ gav [volontärerna] en dimension av tillfredsställelse som kunde saknas i det vardagliga [avlönade] arbetet.”*

Doktorand *Peter Skagius*, professor *Anne-Li Lindgren* och professor *Karin Zetterqvist Nelson* intar ytterligare ett annat perspektiv då de diskuterar hur ungdomar själva beskriver problemen och lösningarna kring psykisk ohälsa på ett annat sätt än professionerna, och använder internet som forum för det.

Författarna visar hur ungdomar, organiserade i föreningen Tilia, formulerar en språklig repertoar som tar i anspråk begrepp från flera psykologiska och psykiatriska områden. Efter att ha analyserat delar av det skriftliga materialet på Tilias hemsida är en av författarnas slutsatser är att *”Genom att huvudsakligen bygga relationen till stödsökare på gemensamma erfarenheter kombinerat med en bred teoretisk grund, snarare än den snäva expertis som bara en part besitter, erbjuder Tilia.se ett komplement – eller till och med ett alternativ – till det etablerade expertsamhället.”* En möjlig slutsats skulle vara att de insatser som beskrivs syftar till att ungdomar själva skapar tolkningsföreträde när det till exempel gäller ”ångest”. En invändning mot den slutsatsen skulle här kunna göras i linje med vad som diskuterats kring statens och de civila samhällets ofta nära samöre. Enligt den hemsida som är utgångspunkt för studien är organisationens ordförande statens tidigare nationella psykiatrisamordnare, medan en av de fem ledamöterna är utredningssekreterare hos den nuvarande nationella psykiatrisamordnaren.

Det sista bidraget i det här temanumret, skrivet av docent *Johan Hvenmark* och doktorand *Ebba Henrekson*, diskuterar det dilemma som kan uppstå när organisationer i det civila samhället finansierar sin verksamhet delvis genom spel och lotterier. Ett sätt att söka minska civilsamhällets beroende av staten har sedan länge varit att tillåta dess organisationer att anordna spel- och lotteriverksamhet. Författarna ger i sin text en översiktlig bild av hur sådan verksamhet bedrivits, men ställer också frågan hur den är förenlig med

god folkhälsa i en tid då spelberoende får allt större uppmärksamhet och diskuterats som just ett folkhälsoproblem. Deras slutsats – att organisationerna i framtiden rimligen behöver se över sitt utbud av spel- och lotteriverksamhet – knyter på ett annorlunda sätt an till folkhälsa, och kan ha väsentlig betydelse för hur det svenska civila samhället i framtiden finansieras.

Till sist

De presenterade texterna visar på den ständiga relevans för folkhälsan som det civila samhället har, men också på hur dess roll omformas och omförhandlas. Kanske finns en gryende insikt om att det ”maskineri” av experter som Winslow föreslog kan möta ohälsa hos individer, men knappast skapa hälsa hos en befolkning. För det senare är det istället nödvändigt att befolkningen engagerar sig – och det sker i det civila samhället. En sådan slags folkhälsoinriktad ”hjälp till självhjälp”-idé är inte ny, utan kan nog lite slarvigt uttryckt spåras till såväl den svenska nykterhetsrörelsen som till långt senare ”Spola kröken”-initiativ. Det som däremot är nytt är hur staten nu i allt större utsträckning definierar, finansierar och följer upp det civila samhällets insatser på folkhälsoområdet. Texterna i det här temanumret återspeglar ett sådant skeende, dels genom sin ansats att diskutera hur ”effektivt” det civila samhället bidrar till folkhälsa, dels genom att i flera fall ganska avmätt peka på problemen med att på något enkelt sätt betrakta det civila samhället som enhetligt och nyttoinriktat.

Kanske är civilsamhällets oförut-

sägbarhet, ostyrighet, diversitet och mångfald alldeles nödvändiga inslag för att säkra ett brett, folkligt engagemang, och i förlängningen den bästa garantin för att goda folkhälsoeffekter når hela befolkningen?

Jag vill rikta ett stort tack till författarna som bidrar med sina texter, och till de personer som varit mig behjälplig i den vetenskapliga granskningsprocessen: doktoranderna *Johanna Thulin*, *Lars Sörensen*, *Emme-Li Vingare*, *Marcus Weckström* och *Maria Nordstedt*, fil dr *Mairon Johansson*, fil dr *Jesper Johansson*, fil dr *Åsa Söderqvist Forkeby*, fil dr *Anette Lundin*, docent *Johan von Essen*, docent *Martin Börjeson* samt professor emeritus *Lars Svedberg*.

Temaredaktör Magnus Karlsson
Professor i socialt arbete
Ersta Sköndal Bräcke högskola

Referenser

- Folkhälsans utveckling (2017). Folhalsomyndigheten.
- Svenska E-sportföreningen (2018). Vad är E-sport? <https://www.sesf.se/vad-ar-e-sport>
- Sverige. Dir. 2018:46. En tydlig definition av idéburna aktörer i välfärden.
- Sverige. Ku2018/00152/D. Överenskommelse om en stödstruktur för dialog och samråd mellan regeringen och det civila samhället på nationell nivå.
- Sverige. Proposition 2017/18:249. God och jämlik hälsa - en utvecklad folkhälsopolitik.
- Sverige. Utredningen för ett stärkt civilsamhälle (2016). Palett för ett stärkt civilsamhälle: betänkande. Stockholm: Wolters Kluwer.
- Sveriges kommuner och landsting (2018). Centrala begrepp inom folkhälsa. <https://skl.se/halsa-sjukvard/folkhalsa/sklsarbetemedfolkhalta/centralabegreppinomfolkhalta.8857.html>
- Winslow, C. E. (1920). The untilled fields of public health. *Science*, 23-33.